CONCLUZII

Scopul cercetării de față a fost identificarea şi clasificarea elementelor de discurs religios prezente în cantica a treia a *Divinei Comedii*, *Paradisul*, şi la discutarea, prin comparație cu acestea, a soluțiilor propuse de cele mai importante traduceri ale *Paradisului* în limba română, cea a lui G. Coşbuc şi cea a Etei Boeriu. Am urmărit să vedem care sunt componentele limbajului religios utilizate de Dante, ce funcționalitate au acestea în textul poetului italian şi care este modalitatea în care traducătorii români se raportează la text.

Componentele limbajului religios în *Paradisul* lui Dante sunt de mai multe tipuri; clasificarea şi secvențialitatea discutării acestora au fost dictate de referențialitatea lor, într-un demers descendent, orientat de la divin spre uman. Numeroase sunt, în text, referirile la divinitate (Dumnezeu generic, Treimea sau una dintre ipostazele Treimii: Tatăl, Fiul, Duhul Sfânt), desemnată prin numire directă (Dumnezeu, Cristos etc.), prin antonomază (Tatăl, Fiul), printr-o parafrază, de obicei o propoziție atributivă introdusă printr-un pronume relativ, care descrie un atribut (*colui che tutto move*, *Par*. I, v. 1; *colui ch'ogne torto disgrava*, *Par*. XVIII, v. 6), prin metaforă sau metonimie (Dumnezeu este desemnat, adesea, printr-un atribut al său, în construcții formate dintr-un substantiv articulat însoțit de adjectivele *divino*, *etterno*, *sommo*, *ultimo*, *primo* etc.: *la divina pace*, *Par*. II, v. 112; *la divina bontà*, *Par*. VII, v. 64; *ultima salute*, *Par*., XXII, v. 124; *sommo bene*, *Par*. VII, v. 80; *la giustizia viva*, *Par*. XIX, v. 68). Se observă frecvența pe care o au, în desemnarea lui Dumnezeu, metafora aristocratică (*lo'mperador che sempre regna*, *Par*., XII, v. 40; *sommo duce*, *Par*., XXV, v. 72; *lo rege per cui questo regno pausa*, *Par*. XXXII, v. 61) şi cea solară (*il Sol de li angeli*, *Par*. X, v. 53; *luce eterna*, *Par*. XI, v. 20). Cristos, în afară de numirea directă, este desemnat prin metafore cu o largă circulație în tradiția creştină: a mirelui (lo sposo, *Par*. X, v. 141), a Cuvântului (*verbo divino*, *Par*. XXIII, v. 73), a mielului (*benedetto Agnello*, *Par*. XXIV, v. 2). În afară de desemnarea directă, la Duhul Sfânt se face referire prin metafora focului (*primo foco*, *Par*. III, v. 69; *ardente Spirto*, *Par*. XXIV, v. 138), prin metafora iubirii (*etterno amore*, *Par*. VII, v. 33) sau prin numire directă. În sfârşit, Treimea este desemnată prin sintagme metaforice care conțin o referire la aspectul său numeral (*Quell'uno e due e tre che sempre vive/ e regna sempre in tre e'n due e' n uno*, *Par*. XIV, v. 28-29; *tre giri di tre colori e d'una contenenza*, *Par*. XXXIII, v. 116-117; *Oh trina luce*, *Par*. XXXI, v. 28).

Al doilea capitol al analizei elementelor de limbaj religios în *Paradisul* se opreşte asupra a ceea ce, urmându-l pe Dionisie pseudo-Areopagitul, am numit *Ierarhia cerească*: Fecioara Maria, sfinți, spirite celeste (îngeri, heruvimi, serafimi).

BDD-B745-10 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 10:52:14 UTC)

Referirile la Fecioara Maria se fac fie direct, prin numire nemijlocită sau antonomastică, fie prin metafore, preluate din tradiția medievală, care au la bază referiri din sferele semantice ale aristocrației (*Nostra Donna*, *Par*. XXI, v. 123; *la regina del cielo*, *Par*. XXXI, v. 100) sau ale regnului mineral (*bel zaffiro*, *Par*. XXIII, 101), botanic (*la rosa*, *Par*. XXIII,73) sau astrologic (*viva stella*, *Par*. XXIII, 92). Pe lângă Fecioară, Dante aminteşte figurile câtorva sfinți, consideraţi modele de viață trăită potrivit virtuților creştineşti şi face, de asemenea, referire la figurile care populează Paradisul: sufletele celor drepți (fericiții), spiritele cereşti, desemnate generic (îngeri) sau gradual, conform ierarhiei pe care Dante o preia de la Dionisie pseudo Areopagitul (serafimi, heruvimi, tronuri. Se folosesc şi aici aceleaşi modalități amintite mai sus: numirea directă (*li alti Serafini*, Par. VIII, v. 27; *regno santo*, *Par*. I, v. 10) sau metaforică (*sempiterne fiamme*, Par. XIV, v. 66; *'l convento de le bianche stole*, *Par*. XXX, v. 129; *i gran patrici*, *Par*. XXXII, v. 116). Desemnarea Paradisului însuşi continuă metafora lui Dumnezeu-grădinar (*l'orto de l'ortolano etterno*, *Par*. XXVI, v. 64) sau metafora militară (*sicuro e gaudioso regno*, *Par*. XXXI, v. 25).

O altă categorie de elemente de limbaj religios în textul lui Dante o constituie referirile la Sfânta Scriptură, prin nominalizare directă sau prin preluarea de citate, idei, situații, imagini, personaje, simboluri care, prin recontextualizarea lor în *Paradisul*, contribuie la construirea sensului poetic, servind, unele dintre ele, la criticarea unor realități contemporane (*del comperare e vender dentro al templo*, *Par*. XVIII, v. 122, aluzie la practicile simoniace din interiorul Bisericii din timpul lui Dante; *che fatto ha lupo del pastore*, *Par*. IX, v. 132, critică la adresa înalților ierarhi ai Bisericii), altele contribuind la edificarea altor metafore şi simboluri (*vigna*, *vignaio*, *Par*. XII, v. 86, 87; *orto catolico*, *Par*. XII, v. 104). De asemenea, Dante preia, în *Paradisul*, o serie de concepte din tradiția creştină sau din filosofie (păcat, întrupare, har etc.). Un loc aparte îl ocupă inovațiile lexicale din *Paradisul*; Dante este un creator de limbă – el inovează verbe (*trasumanar*, *sempiternare*, *imparadisare*) în încercarea de a exprima sintetic ceea ce este dincolo de posibilitățile expresive ale limbii (depăşirea condiției umane pentru a vedea chipul lui Dumnezeu sau dobândirea, ca muritor, a posibilității de a simți fericirea Paradisului).

În sfârşit, într-o ultimă categorie de elemente de discurs religios în *Paradisul* lui Dante le-am grupat pe acelea referitoare la credincioşii de pe pământ şi relația lor cu divinitatea: forme de organizare a Bisericii (mănăstire, autoritate papală, părinții Bisericii), practici religioase (jurământul de credință, logodna, predica etc.), imnuri şi rugăciuni (*Ave Maria*, *Te Deum*, *Osanna*). Natura acestor elemente face ca referirile să se facă mai ales prin numire directă şi mai rar prin metonimie şi metaforă (*le sacre bende*, *Par*. III, v. 114 pentru viața în mănăstire; *la barca di Pietro*, *Par*. XI, v. 120, metaforă pentru Biserică; *santa greggia*, *Par*. X, v. 94, pentru ordinul dominicanilor).

Poziționarea celor doi traducători față de elementele de limbaj religios din *Paradisul* este, desigur, determinată şi de modalitatea de desemnare aleasă de

BDD-B745-10 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 10:52:14 UTC)

Dante. O primă poziție în ceea ce privește raportarea la original este fidelitatea, atât semantică, cât și formală. Ea caracterizează atât situații în care Dante numește direct realitatea reflectată, cât și, mai rar, atunci când exprimarea lui Dante este metaforică. Acest tip de fidelitate pe ambele planuri ale textului (la nivel formal și la nivelul sensului) se obține prin echivalarea directă, în limba română, a termenului din original (*Padre*, *Par*. XXVII, v. 1: G. Coșbuc – *Tatăl*, Eta Boeriu – *Tatăl*; *paradiso*, *Par*. III, v. 89: G. Coșbuc - *Rai*, Eta Boeriu - *paradis*); eventual, traducătorul adaugă un atribut inexistent la Dante, dar implicit (*la Vergine*, *Par*. XIII, v. 84: G. Coșbuc – *Fecioar-*, Eta Boeriu – *Fecioara sfântă*). Uneori, traducătorii reconstruiesc fidel metafora sau parafraza din original (*l'etterno palazzo*, *Par*. XXI, v. 8: G. Coșbuc – *veșnicul palat*; *la rosa*, *Par*. XXIII,v. 73: G. Coșbuc – *roza*, Eta Boeriu – *roza*; *verbo divino*, *Par*. XXIII, v. 73: G. Coșbuc – *divinul Verb*, Eta Boeriu – *divinul verb*; *colui che qui ne cerne*, *Par*. III, v. 75: G. Coșbuc – *Celui care-aici m-a pus*, Eta Boeriu – *celui care-aici ne-a pus*). De observat că metafora este păstrată mai ales atunci când este alcătuită dintr-un substantiv, eventual însoțit de un adjectiv; atunci când ea este constituită dintr-o construcție mai elaborată, echivalarea sa fidelă este mai greu de realizat. Încă o observație este aceea că sunt puține cazurile în care cei doi traducători aleg aceeași modalitate de echivalare, iar acestea se referă mai ales la referirile directe (de tipul: *Dio* – *Dumnezeu*); sunt frecvente cazurile în care unul dintre traducători echivalează prin corespondentul românesc al termenului din original, în timp ce celălalt se folosește de o metaforă sau, dimpotrivă, o decodează pe cea a lui Dante (*Verbo di Dio*, *Par*. VII, v. 30: G. Coșbuc – *Verbul*, Eta Boeriu – *Hristos*).

Uneori, fidelitatea față de litera originalului are ca rezultat inovația lexicală, concretizată prin împrumuturi și calcuri. De exemplu, sintagma *il proveder divino* (*Par*. VIII, v. 135), cu sensul 'dispoziție supremă, divină', este echivalată literal de G. Coșbuc, prin *prevăz divin*, care construiește, prin calc de expresie, substantivul *prevăz*, nereținut de DLR. Substantivul *prevăz* apare și în alt loc al traducerii lui Coșbuc: *ci de prevăzu-acel ce rânduiește*, *Par*. IX, v. 105, care echivalează *ma del valor ch'ordinò e provide*. *Trasumanar*, *Par*. I, v. 70, verbul inovat de Dante, este preluat de G. Coșbuc sub forma unui infinitiv lung substantivizat: *transumanare*, cu această unică ocurență în limba română. *Dottor magni* (*Par*. IX, v. 133), sintagmă referitoare la părinții Bisericii, este echivalat de G. Coșbuc, fidel expresiei, prin *marii doctori*; este adevărat că substantivul *doctor* apare atestat în dicționare românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, în sintagma *doctorii bisericii*, cu sensul 'titlu acordat celor mai mari teologi și apologeți creștini'(*cf*. DA), însă în afara sintagmei menționate, în felul în care este folosit în traducerea românească discutată aici, el nu spune nimic cititorului. Substantivul *Decretali* 'decret papal' (*Par*. IX, v. 134) este împrumutat de ambii traducători în textul românesc, cu forma *decretale* (la Eta Boeriu, cu majusculă); în DA, acest termen apare numai cu valoare adjectivală, cu sensul 'care are caracter de decret'.

Un caz aparte este acela în care grija față de litera originalului are drept rezultat, trădarea sensului, chiar dacă echivalarea este, propriu-zis, corectă. De pildă,

BDD-B745-10 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 10:52:14 UTC)

metafora divinității ca aristocrație este actualizată, la Dante, şi sub forma *sommo duce*, *Par*. XXV, v. 72. G. Coşbuc traduce, fidel originalului, *veşnicului Duce*, ceea ce nu are, însă, acelaşi impact asupra cititorului român, care face parte dintr-o cultură în care acest titlu nobiliar nu a fost actualizat şi, în consecință, are doar un contact livresc cu el. Substantivul *latria* (*Par*. XXI, v. 111) 'culto che va prestato soltanto a Dio' determină, în traducerea lui G. Coşbuc, actualizarea substantivului *latria*, de proveniență neogreacă în română, dar cu foarte puține atestări (o dată în Dosoftei şi, sporadic, în secolul al XIX-lea, *cf.* DLR); este de presupus, dat fiind felul în care G. Coşbuc se raportează la textul lui Dante, că el nici nu avea cunoştință de existența acestui substantiv în română şi că îl împrumută din original.

De cele mai multe ori, însă, se întâlneşte situația inversă: din grija față de sens, planul expresiei este reconfigurat în traducerea românească. O metaforă sau perifrază folosită în original poate fi echivalată printr-o metaforă sau perifrază diferită în textul tradus (*'mparadisa*, *Par*. XXVIII, v. 3: G. Coşbuc – *care-mi sădeşte raiu-n minte*, Eta Boeriu – *care raiul mi-l sădeşte-n minte*), situație, de altfel, foarte frecventă, sau poate fi decodificată (*pastor de la Chiesa*, *Par*. V, v. 77, G. Coşbuc – *păstor*, dar Eta Boeriu – *Sfântul Scaun*; *eccelso giardino*, Par. XXVI, v. 110: G. Coşbuc – *mândrul rai*; *la region de li angeli*, *Par*. XX, v. 102: G. Coşbuc – *stea sublimă*, Eta Boeriu – *rai*, *ortolano eterno*, *Par*., XXVI, v. 65: G. Coşbuc – *eternul Domn*). Uneori, probabil din motive metrice, traducătorul nu reuşeşte să echivaleze toate nuanțele imaginii din original, ceea ce face ca mesajul să fie confuz: *santo atleta*, *Par*. XII, v. 56, cu referire la Sfântul Dominic, este tradus de G. Coşbuc prin *atlet*, fără determinarea adjectivală. Alteori, traducătorul adaugă nuanțe, interpretări inexistente în original: *la poverella*, *Par*. X, v. 107, trimitere la o văduvă săracă care oferă templului şi ultimele două monede pe care le mai are, *cf. Lc* 21,1-4, este tradus de Eta Boeriu prin *văduva înțeleaptă*; aşadar, traducătoarea interpretează gestul personajului, independent de original.

Invers, atunci când Dante numeşte direct sau prin antonomază, traducătorul foloseşte o metaforă sau o parafrază. *Santa Chiesa*, *Par*. V, v. 35 este echivalată de G. Coşbuc printr-o metonimie, *altarul*, şi de Eta Boeriu prin *cerul*, care, însă, are dezavantajul de a fi utilizată frecvent cu referire la divinitate, astfel încât mesajul traducătoarei este confuz. Metafora *milizia* (*Par*. V, v. 117: *prima che la milizia s'abbandoni*), metaforă ce desemnează Biserica militantă, cea de pe pământ, care, conform Scripturii, se află într-un război continuu până să ajungă să facă parte din Biserica triumfătoare, care se află în cer, este echivalată prin perifrază de ambii traducători, însă, dacă G. Coşbuc păstrează imaginea oştirii: *cât timp tu-n tabără mai eşti soldat*, ea se pierde complet în traducerea Etei Boeriu: *cât timp eşti încă-n viață pe pământ*.

Pentru desemnarea personajelor celeste la care se face referire printr-un atribut în original se poate folosi, în traducere, alt atribut (*lo'mperador che sempre regna*, *Par*., XII, v. 40: Eta Boeriu – *Cel ce pururi poartă grija cui e la impas*).

Acelaşi termen din original, cu mai multe ocurențe, poate fi echivalat diferit de acelaşi traducător; este mai ales cazul substantivelor abstracte. Astfel, *carità*

BDD-B745-10 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 10:52:14 UTC)

este redat de ambii traducători prin *milă* (*Par*. III, v. 43), dar şi prin *dragoste* (G. Coşbuc), respectiv *iubirea creştinească* (Eta Boeriu) (*Par*. III, v. 71). Substantivul *valore*, utilizat de Dante, împreună cu adjectivul *etterno*, pentru desemnarea lui Dumnezeu este tradus prin *a veşnicei puteri* (G. Coşbuc), *înțelepciunii* (Eta Boeriu) în *Par.* I, v. 107, dar prin *veşnicei valori* (G. Coşbuc), *veşnice puteri* (Eta Boeriu) în *Par*., XXIX, v. 143.

În sfârşit, demersul nostru analitic ne-a permis să observăm faptul că cei doi traducători abordează actul traducerii în maniere diferite. Traducerea lui G. Coşbuc se caracterizează printr-o atenție sporită față de forma originalului, pe care poetul român încearcă să o reproducă, atunci când este posibil, prin împrumuturi contextuale (*transumanare*), prin alegerea termenilor care, în română, au acelaşi etimon ca cei din italiană (de pildă, el echivalează constant *grazia* prin *grație*, chiar dacă, în acest mod, actualizează un sens mai puțin utilizat al substantivului românesc). De asemenea, remarcăm în textul său o anumită tendință spre inovația lexicală (termeni a căror singură ocurență în limba română este, de obicei, în textul menționat: *atotpătrunde*, *atoateaşezătoarea*) şi care nu sunt menționate de dicționarele limbii române. Spre deosebire de Coşbuc, traducerea Etei Boeriu se caracterizează printr-o atitudine conservatoare, prin selectarea termenilor consacrați de tradiția stilului religios al limbii române (*har*), prin orientarea, uneori, spre regionalisme sau spre arhaisme. De asemenea, ea are avantajul de a dispune de traducerea anterioară, a lui G. Coşbuc, din care preia adesea soluții convenabile.

În cele din urmă, putem spune că *Divina Comedie*, în traducerea românească, îi aparține atât lui Dante, cât şi traducătorilor. Poetul florentin îşi asumă, în *Paradisul*, o misiune imposibilă: aceea de a depăşi limitele limbajului uman, pentru a exprima, cât mai fidel, inefabilul lui Dumnezeu, *Trasumanar significar* per verba/ *non si poria; però l'essemplo basti*/ *a cui esperienza grazia serba, Par*. I, v. 70-72. Traducătorii îşi asumă, la rândul lor, tot o misiune imposibilă: de a depăşi limitele limbii, pentru a exprima, cu o cât mai mare fidelitate, inefabilul poeziei.

BDD-B745-10 © 2016 Editura Sapientia
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 10:52:14 UTC)